

Epistemologija vrlin in Nezemljani

Danilo Šuster

Univerza v Mariboru, Slovenija

danilo.suster@um.si

 © 2024 Danilo Šuster

Povzetek. Širokomiselnost je osrednja epistemska vrлина. V članku analiziram izpeljavo: »Nihče ni dokazal, da ne p . Mogoče je, da p . Zato bi morali biti širokomiselni glede resnice p .« Sklep je neupravičen, kadar sklepanje začnemo z *ignoranco* (intelektualna pomanjkljivost), izpeljemo *šibko* epistemsko možnost (golo združljivost z védenjem) in sklenemo z *golo* odprtostjo. A tudi nevednost, ki ni ignoranca, ne vodi vedno do krepke epistemske možnosti. Skeptični argumenti niso prepričevalni (prvi premisi lahko utemeljeno nasprotujemo), vendar niso zmotni (ne temeljijo na ignoranci). *Resnost* dane možnosti je včasih odvisna od pragmatičnih dejavnikov. Sprejemam razliko med agnosticizmom kot nevtralno epistemsko držo in raziskovalno usmerjenim vzdržanjem sodbe. Nekatera vprašanja so nerešljiva, gre za globoko nevednost, zaradi katere širokomiselnost ni upravičena. Spoznavno-teoretske dileme ponazarjam z aktualno temo neprepoznanih anomalnih pojavov (NAP, angl. UAP – *unidentified anomalous phenomena*).

Ključne besede: epistemologija vrlin, širokomiselnost, nevednost, epistemska možnost, skepticizem, vzdržanje sodbe

Virtue Epistemology and Extraterrestrials

Abstract. Open-mindedness is a central epistemic virtue. Sometimes it is inferred as a conclusion in the scheme: 'No one has disproved that p . It is possible that p is true. Therefore, we should keep an open mind as regards p .' The conclusion is unjustified when we commence with *ignorance* (an intellectual failing), infer *weak* epistemic possibility (bare compatibility with the knowledge base) and conclude with *mere* openness. However, radical skeptical arguments are not fallacious, but they are not cogent either, one of the premises can be rationally refuted. Moreover, even a weaker type of possibility, if *serious*, can justify inquiry. The seriousness of an epistemic possibility sometimes depends on pragmatic factors of the epistemic situation (pragmatic encroachment). I accept the distinction between suspension (active, goal oriented, connected with inquiry) and agnosticism (merely being neutral). Some questions remain inherently unanswerable, serving as a

testament to our deep ignorance—a stark contrast to the rationality of open-mindedness. Epistemic dilemmas are illustrated with the controversies surrounding UAP (unrecognized anomalous phenomena).

Key Words: virtue epistemology, open-mindedness, ignorance, epistemic possibility, skepticism, suspension

NLP, NAP in širokomiselnost

Navdušenci nad Nezemljani (ni jih malo) so se razveselili javne obravnave neprepoznanih anomalnih pojavov (NAP, angl. UAP – *unidentified anomalous phenomena*) v ameriškem kongresu (27. julij 2023). Akronim NAP je nadomestil razvpiti NLP (angl. UFO), saj res ni nujno, da bi bila morebitna nezemeljska tehnologija premikanja omejena na letenje.¹ Tudi lebdenje, plavanje ali kakšni še manj predstavljeni načini bi lahko vodili do opažanj čudnih pojavov. Še prej je posebna skupina strokovnjakov pri NASI predstavila analizo NAP – od približno osemsto poročil o opažanjih jih po skrbnem pregledu in iskanju najboljših pojasnil dva do pet odstotkov ostaja *anomalnih*, takšnih, da jih ne moremo takoj pojasniti z opazovalcem ali načinom rabe instrumenta opazovanja (Frank 2023, 74). Rezultati so pričakovani, tudi to, da domnevne priče opozarjajo na teorijo *zarote*: vlada bojda namerno prikriva podatke in skriva artefakte. Politično bolj ozaveščenim je tudi jasen eden od razlogov, zakaj je kljub turbulentni medijski zgodovini pojav deležen resnejše obravnave. »Vložki« so se povečali, gre za nacionalno varnost in zaskrbljenost zaradi morda nepoznane kitajske vohunske tehnologije (razvpiti incident z balonom nad ozemljem ZDA februarja 2023).²

Tema ima zajeten »dosje,« vendar odpira tudi vrsto spoznavno-teoretskih vprašanj. Najbolj me bodo zanimala dileme v epistemologiji *hib* in *vrlin*. Vodja znanstvene ekipe pri NASI je opozoril, da raziskovalci krmarijo med Scilo in Karibdo, mnogim v znanstveni skupnosti se zdi, da je tema od vsega začetka naravnost smešna, na drugi strani pa je množica fanatičnih privrženecv obstoja Nezemljanov. Direktorica NASE brani svoje raziskovalce in pri tem uporabi razvpiti pojem »nadlegovanje« (angl. *harassment*), ki naj bi ga bili deležni, ker se s tem sploh resno ukvarjajo (Fox v Gabbatt 2023): »Nadlegovanje vodi samo v nadaljnjo stigmatizacijo področja NAP, to pa ovira znanstveni napredek in odvrča od preučevanja te pomembne teme. Takšno nadlegovanje prav tako obstruira pravico jav-

¹ V rabi je tudi fraza *unidentified aerial phenomena*, neprepoznani zračni pojavi.

² Prim. recimo Wikipedia (2024).

nosti do védenja.«V jeziku sodobne epistemologije vrlin: šikaniranje raziskovalcev_{NAP} je znak dogmatičnosti, torej epistemska *hiba*, ne pa *širokomiselnosti* (odprtosti duha, angl. *open-mindedness*), ki je ena od osrednjih epistemskih *vrlin* pravih znanstvenikov.

Vrnimo se dobrih trideset let nazaj, še v čase »navadnih« NLP-jev. Jonathan Adler je bil zagovornik strogega *evidencializma* v epistemologiji: kadar nimaš ustreznih razlogov za neko prepričanje, je nedopustno, da bi sploh *imel* takšno prepričanje. Zato se je zgražal nad razmišljanjem novinarja C. D. B. Bryana, ki je leta 1992 poročal o konferenci, ki so jo na slovitem Massachusetts Institute of Technology (MIT) posvetili domnevnim ugrabitvam ameriških državljanov s strani Nezemljanov. Novinar je zagovarjal stališče, da bi morali biti vsaj »odprti« do te hipoteze, ker gre za nekaj, kar je *mogoče* resnično, saj ni odločilnih dokazov proti. Adler (2002, 105) meni, da nikakor ni razumno (dopustno) biti prepričan v to, da Nezemljani ugrabljajo ljudi (in nad njimi izvajajo zapletene fizične in psihološke postopke), zato Bryanu očita, da v zagovoru širokomiselnosti uporablja zmotno sklepanje. Gre za *ad ignorantiam*, zmoto, ki jo učbeniki pogosto poenostavljeno predstavljajo v precej »butasti« obliki, v kateri nastopa *kategorični* sklep:

Ni dokazov, da duhov ni. Torej duhovi obstajajo.

Kaj pa v primeru _{NAP}? Obstajajo dokumentirana opazovanja, ki ostajajo anomalna. Šibkejši sklep je potem morda vsaj smiseln:

Nihče ni dokazal, da ne gre za zunajzemeljsko tehnologijo. Mogoče je, da gre za zunajzemeljsko tehnologijo. Zato moramo biti širokomiselni glede obstoja takšne tehnologije.

Prav takšen vzorec Adler razbere v spornem razmišljanju poročevalca o ugrabitvah. Zanimala me bo samo takšna poenostavljena različica s skromnejšim sklepom, ki jo bom poimenoval *Adlerjev vzorec* (prim. Adler 2002, 105; pri Adlerju sicer nastopa malo zapletenejša shema):

Nevednost Nihče ni dokazal, da ne *p* (tudi: nihče ni ovrigel, da *p*).

Torej,

Možnost Mogoče je, da *p*.

Torej,

Odprtost Morali bi biti širokomiselni glede *p*.

Adler odločno nasprotuje širokomiselnosti glede domnevnih ugrabitvev, a kaj reči o sodobnejši in »blažji« različici, obravnavi _{NAP} kot *resne*

možnosti obstoja nezemeljske tehnologije, ki je vredna, da jo preiskujemo? V čem je razlika? Najprej seveda v *radikalnosti* hipoteze (dejanške ugrabitve ali »samo« morebitna tehnologija zunajzemeljskega izvora). Potem v *tehtnosti* sklepa: razumnost (dopustnost) prepričanja, da p (ugrabitve) ali samo širokomiselnost glede resnice p (nezemeljska tehnologija). Ali pa načelne razlike sploh *ni* in gre v obeh primerih za zmotno razmišljanje, kot bi morda menil Adler? Kritizirani novinar bi verjetno zagovarjal nasprotno stališče: obe sklepanji sta *dobri*, kako je lahko širokomiselnost nekaj slabega? Sklepanja iz odsotnosti dokazil so predmet preučevanja v neformalni logiki (zmota *ad ignorantiam*, prim., recimo, Bregant in Vežjak 2007, 80; Šuster 2019b). V tem članku me zanima izključno spoznavno-teoretska presoja Adlerjevega vzorca, ki temelji na razmisleku o pojmihi nevednost, epistemska možnost in širokomiselnost.

Epistemologija vrlin

Čeprav »epistemologija vrlin« zveni malo starinsko in konservativno (azijska država, ki ima »Ministrstvo za promocijo vrlin in preprečevanje grehov«, ne slovi po svoji naprednosti), gre za pomembno vejo sodobne, aplicirane epistemologije. Osnovni predmet presoje so spoznavalci, njihove intelektualne sposobnosti in značajske značilnosti. Epistemske (tudi kognitivne, intelektualne) vrline (kreposti) so navade ali načini razmišljanja, ki prispevajo k temu, da pridemo do resnice, razumevanja, spoznanja ... ali se izognemo zmoti. Epistemske hibe so potem obstrukcije spoznanja – dispozicije, značajske značilnosti ali načini razmišljanja, zaradi katerih je manj verjetno, da pridemo do spoznanja, ga ohranimo, delimo z drugimi ali se izognemo zmoti (prim. Cassam 2019). *Širokomiselnost* je nedvomno občudovanje vredna značajska lastnost, povezana z lastnostmi, ki jih cenimo: radovednostjo, intelektualno poštenostjo in raziskovalnostjo. Širokomiselna oseba ne sklepa prenačljeno, preiščeno presoja o alternativah in je pripravljena spremeniti svoje prepričanje. Natančneje: za širokomiselno osebo je značilno, da je (a) pripravljena in (v mejah) sposobna (b) preseči svoje privzeto spoznavno stališče (c), da bi tako sprejela ali resno obravnavala prednosti (d) drugačnega spoznavnega stališča (Baehr 2011, 202). Kdaj iz nevednosti, ki jo izraža premisa »Nihče ni dokazal, da ne p «, upravičeno izpeljemo širokomiselnost glede p in kdaj ne?

Predlagam, da najprej ločimo dve vrsti epistemskih vrlin znotraj širšega področja širokomiselnosti. *Raziskovalnost* (angl. *inquisitiveness*) naj bo pripravljenost preiskovati relevantne intelektualne opcije, tudi takrat, ko še *nimamo* prepričanj o neki temi in jih želimo šele oblikovati. Njena

podzvrst je standardna *širokomiselnost*; tipično gre za nek intelektualni konflikt, v katerem oseba sicer *ima* določeno *prepričanje*, a ga je pripravljena spremeniti, zato resno obravnava relevantna drugačna stališča. Številne znanstvenike je Fermijev paradoks – navidez velika verjetnost obstoja takega življenja glede na število zunajsončnih planetov in domnevno popolno pomanjkanje potrjujočih dokazil – prepričal, da *ni* inteligentnega življenja izven Zemlje (kaj šele obiskov Nezemljanov *na* Zemlji). Še vedno pa so lahko *širokomiselni* glede nasprotnega stališča, morda celo do pojavov zunajzemeljskih tehnologij na Zemlji. Izjavo direktorice NASE bi lahko tolmačili prav kot zagovor *širokomiselnosti* glede NAP – kljub sprejetemu izhodiščnemu prepričanju večine znanstvenikov, da *ne* gre za zunajzemeljske pojave, so tudi nasprotna stališča vredna obravnave. Svoje prepričanje »damo v oklepaj« in se začasno, v namene raziskave, *vzdržimo* sodbe. Kot primer *raziskovalnosti* pa vzemimo kako zgodovinsko uganko, recimo Fajstosov disk s Krete – glinast disk, datiran med letoma 1950 in 1400 pred našim štetjem. Na obeh straneh je pokrit s simboli (45 različnih znakov, skupaj 241 znakov, razporejenih v spiralo) – ali gre za pisavo? In kakšno – zlogovno, abecedno, logografsko? Nekateri menijo, da sploh ni avtentičen, ampak gre za prevaro. Lahko, da je pisava, lahko, da ni. Morda gre za avtentičen zgodovinski artefakt, morda ne, ampak ni odločilnih dokazil, da ne. Ne vemo, saj glede na dokazila ne moremo razločiti med alternativami. Vprašanje je relativno pomembno, na mestu sta vzdržanje sodbe in *raziskovalnost*.

V obeh primerih je širokomiselnost povezana z začetnim vzdržanjem sodbe. Spoznavna teorija standardno pozna tri »doksastične« odnose (mnenjske, »prepričanijske« drže), med seboj izključujoče se, skupaj pa izčrpne načine, ki jih spoznavalec lahko zavzame do neke propozicije *p*: (1) prepričanje, da je propozicija *p* resnična (angl. *belief*); (2) zavračanje prepričanja, da je *p* resnična (angl. *disbelief*)³; (3) vzdržanje sodbe (angl. *suspension*), zadržanje (angl. *withhold*) presoje glede resnice, da *p* – nismo prepričani, da je resnična in nismo prepričani, da je neresnična. Po vplivnem stališču Jane Friedman (2013, 166) vzdržanje sodbe o neki zadevi ni gola odsotnost prepričanj za ali proti, ampak je epistemsko primerno, če in samo če je primerna *raziskava* te zadeve. Določilo tega odnosa je neko vprašanje (ali propozicija, ki tvori vsebino tega vprašanja), vzdrža-

³ Nevera (nem. *Unglaube*) v slovenščini nakazuje dvom in nezaupanje v *p*, a tu gre za nekaj močnejšega – za zavračanje prepričanja, da *p*. Pogosto se enači zavračanje resnice prepričanja, da *p*, in sprejemanje prepričanja, da ne *p*, a to ni samoumevno (prim. Smart 2020).

nje pa pomeni, da iščemo odgovor in zadevo preiskujemo ali raziskujemo (angl. *inquire*). Vzdržanje sodbe je prav preko takšne aktivne raziskave povezano s širokomiselnostjo: odprtost glede p je smiselna, kadar imamo razloge za radovednost in raziskavo vprašanja, ali p .

Stališče Jane Friedman bom problematiziral, a začnimo s takšnim, aktivnim in ciljno usmerjenim vzdržanjem sodbe. Kdaj je takšen doksastični odnos *neustrezen*? V dveh primerih: kadar je naš epistemski položaj glede nekega vprašanja tako *dober*, da vzdržanje sodbe ni primerna drža. In pa kadar je naš epistemski položaj glede nekega vprašanja tako *slab*, da raziskovalnost ni smiselna. Alternativi sta odvisni od razumevanja prve premise Adlerjevega vzorca, zato začnimo z razmislekom o nevednosti, ki jo izraža začetna premisa »Nihče ni dokazal, da ...«.

Ignoranca

»Vse srečne družine so si podobne, vsaka nesrečna družina pa je nesrečna po svoje,« se glasi znameniti Tolstojev začetek romana *Ana Karenina* (Tolstoj 2015). Uporaben je na različnih področjih: oznaka uspeha na nekem področju je običajno enostavnejša od oznake neuspeha, spodleti nam lahko na zelo različne načine. V primeru spoznanja: primeri »sreče« in uspeha (védenja) so si podobni (čeprav se epistemologi morda ne strinjajo glede natančne oznake), obstaja pa mnogo zelo različnih vrst nevednosti. Ker je razlikovanj veliko, se bom najprej oprl na ločnico med, grobo rečeno, zavestno, racionalno, dokazilno ... nevednostjo in popolno, globoko, radikalno, brezmejno ... V povezavi s prvo lahko govorimo o zadržanju sodbe in odprtosti za raziskavo, o radovednosti glede odgovora na neko vprašanje. Majhen otrok sploh nima prepričanj o teoriji strun, ker nima pojmovnih sposobnosti, da bi dojel propozicije o teoretski fiziki. Zato se tudi ne more, denimo, vzdržati sodbe glede teze, da so osnovni gradniki vsega strune velikosti Planckove dolžine, ki valovijo z resonančnimi frekvencami. Nobenega *doksastičnega* odnosa do te propozicije nima, zato ne more biti *racionalno* neveden.

Privzemimo takšno, zavestno nevednost v oznaki Adlerjevega vzorca. Oseba S razume propozicijo, da (ne) p , razmišlja (presoja) o njeni (ne)resnici, vendar ni prepričana, da je neresnična. Učbeniški primeri zmote *ad ignorantiam* kažejo, da je izpeljava širokomiselnosti lahko izraz neke *spoznavne pomanjkljivosti*:

Nihče še ni dokazal, da duhov ni. Mogoče je, da obstajajo. Zato moramo biti širokomiselni glede sprejemanja njihovega obstoja.

Tistemu, ki tako argumentira, lahko očitamo neke vrste spoznavno »šlamparijo«: obstoj duhov je v nasprotju z vsem, kar vemo o svetu, ne-skladen je s sodobno znanostjo, premisa izraža neko intelektualno lenobo in malomarnost. Vzemimo malo resnejši primer, ki ga zgodovinarji poznajo pod imenom *ex silentio* (če kak pomemben dogodek ali pojav v zgodovinskih virih ni zabeležen, je to razlog za dvom v njegov nastop). Slavni benečanski popotnik Marco Polo (1254–1324) nikdar ne omenja znamenitega Kitajskega zidu, rabe paličic kot jedilnega pribora, povezovanja nog pri deklicah in kitajske kaligrafije. Gre za velike kitajske »znamenitosti,« njihova odsotnost v spisih pa naj bi dokazovala, da v resnici nikdar ni bil na Kitajskem (prim. Wood, 1995). Torej bi morali biti širokomiselni glede te možnosti? Resni zgodovinarji takšnega razmišljanja ne sprejemajo – Velikega zidu, kot ga danes poznamo, v času Marca Pola sploh še ni bilo. Pitje čaja pa naj bi bilo tako razširjeno, da se nikomur ni zdelo vredno omembe, enako velja za rabo paličic (prim. de Rachewiltz, 1997). Možnost, da Polo ni bil na Kitajskem, se večini zgodovinarjev ne zdi vredna preučevanja, to ni nekaj, glede česar bi morali biti širokomiselni. Frances Wood očitajo, da ne upošteva vseh relevantnih dejstev in alternativnih pojasnil. Prva premisa našega vzorca – »Nobenega dokaza ni, da je bil Marco Polo na Kitajskem« – temelji na neustreznem raziskovanju virov in defektni obravnavi dokazil.

Mislím, da to značilnost nevednosti najbolj izrazi *normativno* pojmovanje nevednosti, ki nastopa v sodobni epistemologiji vrlin in hib. Oseba je nevedna, kadar se ne zaveda dejstev in dokazil, ki bi se jih *morala* zavedati (prim. Pritchard 2021). Normativno komponento nevednosti približno označi izraz »ignoranca.« Več jezikov loči nevednost in ignoranco (recimo, v nemščini *Unwissenheit* in *Ignoranz*, prim. Meylan 2024, 217). Lahko gre za zavestno ignoriranje, hoteno, načrtno nevednost (prim. Grušovnik 2022, 146–147). A tu me ne zanima nevednost kot hiba sama po sebi, ampak *ignoranca* kot kršitev spoznavnih dolžnosti dobre raziskave. Ignoranca je izraz neke intelektualne pomanjkljivosti, zaradi katere ne oblikujemo resničnega prepričanja, ki bi ga *lahko* in *morali*, če bi izpolnili svojo epistemsko dolžnost.

Kako nam Pritchardova normativna oznaka pomaga v presoji Adlerjevega vzorca? Veliko *zmotnih* sklepanj iz nevednosti lahko pripišemo prav *ignoranci*, ki nastopa v prvi premisi vzorca in tipično manifestirano ali več epistemskih *hib*. Morda gre za intelektualno lenobo, lahkovernost, malomarnost, zanesenost, površnost, brezbržnost, aroganco, opuščeno, pobožne želje, slepo zaupanje ... , zaradi česar vztrajamo pri za-

četni premisi.⁴ Ali je mogoče, da toča, ki je julija 2023 pustošila po delu Evrope, ni naravnega izvora, ampak delo skrivnostnih vladnih služb? Veliko ljudi je menilo, da to ni *povsem* izključeno. Toda sklepanje »Ni dokazil, da ne gre za nenaraven pojav. To je čisto mogoče, zato bi morali biti širokomiselni glede namernih posegov v vremenske pojave.« je slabo. Gre za kršitev pravil dobre raziskave, slabo informiranost in še kakšno epistemsko hibo, tako značilno za številne zagovornike teorij zarote (lahkovernost, intelektualno lenobo, omejenost, slepo zaupanje svoji »skupini« ...).

Ampak ali ni »intervencija v oblakih« nekaj, kar je vsaj *mogoče*, kljub drugačnim zagotovilom strokovnjakov? Za kakšno *možnost* pa tu sploh gre? Prešeren ni v svojem življenju nikdar obiskal Amerike, lahko pa bi jo. Gre za metafizično *možnost* (svet in Prešeren v njem bi lahko bila drugačna) in epistemsko *nujnost* propozicije, da Prešeren ni nikdar obiskal Amerike. Dokazila, ki jih danes posedujemo, in naša najboljša sklepanja na osnovi teh dokazil zadoščajo, da izključimo resnico propozicije: »Prešeren je v teku svojega življenja obiskal Ameriko.« Je Prešeren kdaj v svojem življenju obul eno rumeno in eno črno nogavico? Kolikor vemo, to ni popolnoma izključeno, gre za epistemsko možnost. Propozicija je epistemsko možna za dano osebo, kadar je združljiva z vsemi dokazili in s celotnim znanjem dane osebe. Gre za negativno in relativno oznako (*glede* na nek korpus spoznanj ali dokazil dane osebe *ni* izključeno, da *p*) in *šibko* epistemsko možnost (takšna možnost ne zahteva nobene podpore kakšnih dokazil). Ampak mogoče je tudi, da je Prešeren avtor določenih neuglednih verzov dvomljivega slovesa, ki ne sodijo v visoko kulturo. To ni le združljivo z vsem, kar o njem vemo, obstajajo *pričevanja* o njegovi priložnostni verzifikaciji za vesele družbe – ta *krepka* epistemška možnost pa je vsaj nekoliko podprta z dokazili in, vsaj za nekatere, vredna nadaljnje raziskave.⁵

Razliko med šibko in krepko epistemsko možnostjo naj ponazorim še z enim primerom. Denimo, da stojim pred zaklenjenimi vrati stanovanja in ne najdem ključev. Ni izključeno, da mi jih je zaradi neke potegavščine izmaknil eden od meni zoprnejših znancev, s katerim sem se precej nerad srečal na kavi. Naj ga pokličem in preverim? Ampak veliko verjetneje je, da sem ključe nekje na poti izgubil (ali nisem nosil vetrovke s ključi kar v rokah?) ali pa jih kje pozabil. Smiselneje je preverjati *te* možnosti,

⁴ Seznam podrobno obravnava Šetar (2024).

⁵ Prim. Hladnik (b.l.).

če pa znanca že kličem, potem je bolj na mestu vprašanje, če je ključke videl (ne pa, ali mi jih je izmaknil). Izguba na poti ali pozaba ključev je *krepka* epistemska možnost, takšna, da je vsaj do neke mere podprta z dokazili in vredna nadaljnje *raziskave* (prim. Przyjemski 2017). Razliko včasih ohlapno naznačimo s pojmom verjetnosti: *mogoče* je, da mi je znanec izmaknil ključke, *verjetno* pa to ni.

Kako sta dva pojma možnosti povezna s širokomiselnostjo? Krepka epistemska možnost zahteva vsaj minimalno podporo, ki legitimira smiselnost nadaljnje raziskave. Toda »nismo dolžni preverjati svojih resničnih prepričanj, če smo v njih upravičeno prepričani in pravilno mislimo, da niso rezultat slabih miselnih navad, in/ali če nimamo razloga, da bi mislili, da je njihovo preizpraševanje koristno za dosego resnice« (Kwong 2017, 1620). Kadar je oseba odprta v svojih prepričanjih kar tako, s tem ne izpričuje *vrl*e širokomiselnosti. *Gola* odprtost nima (epistemične) vrednosti. Nekatera prepričanja so tako utemeljena, da resna obravnava alternativ sploh ni smiselna. Ali naj bomo odprti do stališč tistih, ki zagovarjajo ploščatost Zemlje, do zanikovalcev holokavsta ali zagovornikov možnosti, da vlada namerno ustvarja vremenske ujme?

»Hitra« diagnoza zmote je zdaj sorazmerno enostavna. V Adlerjevem vzorcu sklepamo iz nevednosti na možnost in potem izpeljemo širokomiselnost. Ampak nevednost je samo *ignoranca*, možnost je *šibka*, odprtost pa *gola*. Kadar začnemo z ignoranco glede *ne-p*, dobimo kvečjemu šibko epistemsko možnost, ki (vsaj po Adlerju) ne podpira odprtosti za resno preiskavo. *Ignoranca* lahko nakazuje, da prva premisa zmotno postulira nevednost. Rumeni tisk živi od špekulacij tipa »Kaj pa, če je vse to res?«, nad katerimi je najbolje zamahniti z roko. Kako, da ni dokaza, da ne *p*? Čeprav morda ni *odločilnih* dokazil, je racionalno, da se »zapremo« pred šibko, toda nerelevantno možnostjo (da obstajajo duhovi, da Marco Polo ni bil na Kitajskem, da vlade manipulirajo z vremenskimi pojavi ...). Pravi odgovor je v takšnih primerih nasprotovanje (krepki) možnosti, da *p*. Kot opozarjata Marion Vorms in Ulrike Hahn (2019, str. 3610): »[T]eoretiki zarote ali »trgovci z dvomi« se sklicujejo predvsem na »kritično mišljenje« in »širokomiselnost«, ki naj bi bila neškodljiva (v najslabšem primeru, najpogosteje pa koristna).« A tu gre za zlorabo, tudi navidez nedolžno vzdržanje sodbe glede *p* (recimo holokavsta) ne more biti pravi odnos, kadar naša epistemska situacija že vsebuje zadovoljiv odgovor na vprašanje, ali *p*.

Če je gola odprtost lahko epistemska hiba, potem je tudi *dogmatičnost* v nekaterih primerih morda lahko epistemska *vrlina*. Kako je to mogoče?

Po Robertsu in Woodu (2007, 195) je dogmatičnost intelektualna *rigidnost* – dispozicija, da se na iracionalen način odzovemo na nasprotovanje dogmam, ki jih sprejemamo. Heather Battaly (2018) dogmatičnost označi kot *podzvrst* ozkomiselnosti (angl. *closed-mindedness*), ki je zanjo nepripravljenost, da bi resno obravnavali relevantne intelektualne možnosti, ne glede ne to, ali že imamo kako prepričanje o dani temi ali ne. Dogmatičen je potem tisti, ki *ima* določeno prepričanje, vendar ni pripravljen, da bi resno obravnaval *relevantne* alternative temu prepričanju. Zavračanje hipoteze o ploščatosti Zemlje zato še ni dogmatičnost, saj tu ne gre za *relevantno* možnost. In v nekaterih primerih lahko ozkomiselnost, po mnenju Heather Battaly, vodi do tega, da prevladajo *pozitivni* epistemski učinki. V epistemsko *okvarjenem* okolju, kadar smo obkroženi z zmotami, nezanesljivimi viri in zastranitvami (njen primer je Oceanija v Orwellovi distopiji 1984), intelektualna »zaprtost«
glede možnosti, ko so v nasprotju s tem, kar vemo, zares *zmanjša* negativne epistemske učinke. Kot si dopoveduje glavni junak O'Brien (Orwell 2017, 62): »Očitne resnice so resnične, vztrajaj pri tem! Stvarni svet obstaja, njegovi zakoni se ne spreminjajo. Kamenje je trdo, voda je mokra, prosti predmeti padajo proti središču zemlje.«

Ampak naše vsakdanje epistemsko okolje je sorazmerno normalno (kljub prepotrebnim opozorilom na zastranitve). Zato mi je bližje Cassamovo stališče, da je dogmatičnost v okolju, ki ni spoznavno sovražno, zares epistemska hiba. Kadar je spoznavalec soočen z *relevantnimi* dokazili, ki nasprotujejo njegovemu (sicer čvrstemu) prepričanju, da *p*, pa jih ne more zavrniti in *samo* zato dogmatično vztraja pri svojem prepričanju, takrat nima več upravičenja za *p*, s čimer izgubi tudi védenje (Cassam 2019, 108). V skladu z ideali kritičnega razmišljanja lahko raznim »trgovcem z dvomi«, ki opozarjajo na kakšne šibke epistemske možnosti, dokažemo, da nimajo prav (ali vsaj sebi zadovoljivo utemeljimo svoje nasprotno prepričanje). To je morda lažje pri nekaterih vprašanjih (ploščatost Zemlje) in težje pri drugih (npr. teorije o tem, da izza določenih terorističnih napadov stojijo določene vlade same). Mislim, da za *individualno* upravičenje ni nujno, da gre za znanje in sposobnosti *posameznika*. Kdo pa ima sam dovolj znanj, da zavrne akademsko izobraženega klimatologa, ki s pomočjo zapletenih meteoroloških in geoloških modelov zanika antropogene podnebne spremembe? Opremo se lahko na skupno znanje in konsenz med strokovnjaki, na epistemsko delitev dela v skupnosti, ki ji pripadamo. Na koncu bo sicer vedno ostalo *zaupanje* v določena pričevanja in vire ter nezaupanje v druge. A tudi splošni napotek, da je

pri presoji teorij treba preveriti informacije iz več zanesljivih virov, je še vedno orodje, ki ga kritični posameznik lahko uporabi za spoznavno odločnost (angl. *firmness*) in obrambo svojih *čvrstih* prepričanj. Če na nekem portalu, denimo, ni razvidno, kdo je njegov lastnik in kdo avtor prispevkov, potem verjetno ne gre za zaupanja vreden vir informacij. In tudi podatek, da 97 odstotkov znanstvenikov z različnih področij konvergira glede teze o podnebnih spremembah, ostali trije odstotki pa se strinjajo samo v njenem zanikanju, sicer pa imajo med sabo zelo različna mnenja, bi moral biti ključen za oblikovanje prepričanj o tej temi.

Tegobe skepticizma

Poskusimo zdaj obrniti »hitro«*»diagnozo Adlerjevega vzorca kot zmote in razplesti pojmovno mrežo sprejemljivih sklepanj. Morda:*

Nevednost glede ne p , ki ni ignoranca (epistemska hiba), vodi do krepke epistemske možnosti (na voljo je vsaj nekaj pozitivnih dokazil za p), s katero je povezano *vzdržanje* sodbe, raziskava in *širokomiselnost* glede resnice p .

Toda težave so na vsakem koraku. Nevednost, ki bi jo težko označili kot ignoranco, ne vodi vedno do *krepe* epistemske možnosti. In tudi šibkejša možnost, če je le dovolj *resna*, lahko utemeljuje raziskovalnost. Včasih pa *nevednost* glede ne- p ni ignoranca, ampak *globoka* nevednost. Nekatera vprašanja so nerešljiva in enostavno nimajo odgovora, zato aktivno preiskovanje in širokomiselnost nista ustrezni drži.

Radikalni filozofski skepticizem nas tipično opozarja, da čutna dokazila ne razločijo med dobro in slabo situacijo (morda živimo v svetu popolne simulacije ipd.), te možnosti ne moremo popolnoma izključiti, torej nič nič ne vemo. V tem razmišljanju razberemo sklepanje:

Nobenega dokaza ni, da nismo v slabi situaciji. Mogoče je, da smo v slabi situaciji. Torej bi morali biti širokomiselni glede skeptičnega scenarija.

Russell (2023, 121) omenja, da ni logično nemogoče, da bi celoten svet nastal pred petimi minutami, iz ničesar, natanko tak, kot je, z vsemi prebivalci, ki se »spominjajo«*»popolnoma nerealne preteklosti. Adler je precej odločen: tovrsten radikalni skepticizem je zanj nesprejemljiv na enak način, kot so to domneve, da Nezemljani »ugrabljajo«* ameriške državljanke. Če je šibka možnost, da je hipoteza resnična, zares dovolj, da je ne zavrnemo, potem je tudi gola možnost zmote že dovolj dober razlog za skeptični dvom (Adler 2002, 130). *Pravi dvom* zahteva neko smiselno

podporo, meni vrsta filozofskih kritikov radikalnega skepticizma. Če bi nas, tako kot pri Neu v filmu *Matrica* (Wachovski in Wachowski 1999) včasih obšel občutek, da je nekaj narobe z našim svetom, če bi se začela pojavljati sporočila na ekranu mobilnega telefona, če bi se nam zdelo, da imamo usta zlepljena skupaj ... , potem bi imeli razloge (»morda pa je res, da ...«) za dvom, ampak takšnih znamenj ni, skeptik se opira na goli »lahko bi bilo res, da ...« (prim. Šuster 2019a, 130).

Za Adlerja argumenti za skepticizem podpirajo zgolj *šibko* epistemsko možnost, ki ne zadošča za širokomiselnost glede skeptične hipoteze. V filozofskem skepticizmu diagnosticira podobno *zmoto* kot pri hipotezi o ugrabitvah: gre za golo združljivost, kjer resna raziskava ni smiselna. Zdi pa se mi, da problema skepticizma ne bomo rešili tako na hitro, da ga bomo takoj odpisali kot zmoto. V najširšem smislu gre pri zmotah za napake v sklepanju, ki so za mislece in razpravljavce atraktivne, univerzalne in v nekem smislu nepopravljive, saj gre za slabe navade, ki se jih težko rešimo (prim. Woods 2013, 135). Karkoli si že mislimo o argumentih za radikalni skepticizem, težko bi jih kar počez označili kot argumentativne *zmote*, najžlahtnejšim zagovornikom ne moremo očitati intelektualne lenobe in brezbriznosti. To bi prej veljalo, denimo, za G. Moora kot dogmatskega zanikovalca radikalnega skepticizma (»Tu je ena roka in tu je druga«, iz česar domnevno takoj sledi obstoj zunanjega sveta).

Izvorno je filozofski skeptik (gr. *skeptikos*) preiskovalec, tisti, ki premišlja, dvomi, preizkuša; šele takšno aktivno razmišljanje nam omogoča, da se obranimo prevar in skušnjav, ki jih pred nas polaga razum. Antični skeptiki na začetku (*ex ante*) preiskujejo in pretresajo različna stališča in na koncu (*ex post*) zagovarjajo agnosticizem. Skeptikov argument zares ni prepričevalen, mislim pa, da ne gre za *zmoto*. Prva premisa je tipično podprta z razlogi in s pojmovno refleksijo (narava izkustvenih dokazil) in ne temelji na ignoranci. Še vedno jo upravičeno zavračamo, vzdržanje sodbe glede obstoja zunanjega sveta ni nekaj, kar bi morali upoštevati kot krepko epistemsko možnost. Utemeljeno lahko vztrajamo pri prepričanju, da *nismo* v slabi situaciji. Toda to ni dogmatičnost, ampak prej spoznavna drža, ki jo Cassam imenuje spoznavna odločnost (angl. *firmness, tenacity*). Cassam se seveda zaveda, da pri nekaterih prepričanjih upravičeno vztrajamo. Toda spoznavna *odločnost* vseeno dopušča, da priznamo celo temeljne pomanjkljivosti v svojih uveljavljenih orodjih in prepričanjih ter smo jih pripravljene opustiti (Cassam 2019, 113). Mislim, da radikalnemu skeptiku glede obstoja zunanjega sveta upravičeno nasprotujemo, ampak s sklicevanjem na *razloge* – na koherenco, enostavnost in razlagalno moč zanikanja te teze, ne z dogmatičnim zavračanjem, da bi

sploh obravnavali možnost prevar in iluzij, na katere nas opozarja (prim. tudi Šuster 2019a, 102–133). Skeptikov argument enostavno *ni dober*, toda slabi argumenti še niso argumentativne zmote. Naš epistemski položaj glede teze »Nihče ni dokazal, da nismo v slabi situaciji« je dovolj *čvrst*, da premiso zavrnemo in s tem blokiramo izpeljavo krepke epistemske možnosti ter širokomiselnosti glede skeptičnih scenarijev.

Resna možnost

Filozofski skeptik se z zadnjim sklepom verjetno ne bo strinjal: ali ni že šibka epistemska možnost dovolj *resen* razlog za zaskrbljenost glede možnosti spoznanja? Delitev epistemskih možnosti na šibke in krepke morda sploh ni dovolj natančna za presojo raznovrstne množice sklepanj, ki primerjajo Adlerjev vzorec. Zaradi svoje ignorance so zagovorniki duhov, zanikovalci holokavsta in pristaši teorij zarot odprti za *irrelevantne* možnosti. A morda je relevantca odvisna od *konteksta*: kadar so standardi upravičenja izjemno visoki, takrat je celo radikalni skepticizem resna in upoštevanja vredna možnost. V običajnih kontekstih lahko oddaljene možnosti enostavno zanemarimo kot irelevantne (takšno stališče v epistemologiji zastopajo kontekstualisti, prim. DeRose 2009). Toda relativizirajoči pojem »relevance« (konteksta, okoliščin ...) je precej izmuzljiv. Nekatere predloge že lahko odpišemo kot irelevantne možnosti. Pogosto pa so najtežje razprave prav o tem, kaj sploh je *relevantna* možnost.

Zagovornikom NLP-jev, ESP (angl. *extrasensory perception*, teza o obstoju izvenčutne zaznave) in kakih drugih mejnih hipotez ne moremo kar počez očitati intelektualne lenobe in brezbriznosti. Vzemimo hipotezo o izvenčutni zaznavi, ki zajema pojave, kot so telepatija, jasnovidnost, napovedovanje prihodnosti ... Dokazil *naj* bi bilo obilo: po vsakodnevnikih izkušnjah lahko psi zaznajo, kdaj se bodo njihovi lastniki ali člani družine vrnili že dolgo pred povratkom. Velikokrat se pri telefonskih klicih zgodi, da brez očitnega razloga pomislimo na nekoga, ki nas nato pokliče, ali pa vemo, kdo nas kliče, takoj, ko zaslišimo zvonjenje telefona, še preden sploh pogledamo številko klicatelja. Mnogi poznajo občutek, da jih nekdo gleda. V nadzorovanih poskusih ima ena oseba zavezane oči, druga oseba pa jo včasih opazuje, včasih ne. Oseba s prevezo čez oči mora uganiti, ali jo kdo gleda, pravilen odgovor naj bi nastopil v 55 odstotkih primerov, kar naj bi bil statistično pomemben rezultat, ki govori v prid hipotezi o ESP. Celó ko gre za videonadzor, naj bi se nekatere osebe zavedale, da jih opazujejo (prim. Sheldrake 2013).

Nasprotniki seveda oporekajo in ESP uvrščajo skupaj z magijo, s praz-

noverjem, z astrologijo, s homeopatijo, čudeži ... (prim. Pinker 2022). Opozarjajo na norme bezzijanske epistemologije pri sprejetju »izjemnih« hipotez (v petih besedah Carla Sagana: *izredne* trditve zahtevajo *izredne* dokaze), alternativna pojasnila eksperimentov, metodološke napake, predsodek potrditve ... Včasih morda dobimo vtis, da gre tudi tu za večše zapakirani dogmatizem (prim. Pinker 2022, 49): »Toda ali kdo res lahko misli, da bo do najradikalnejše revolucije v človeškem razumevanju v zadnjih štirih stoletjih vodila trditev lastnikov psov, da njihovi ljubljenci čutijo, kdaj se bodo vrnili domov? Ali pa je verjetneje, da je trditev sumljiva?« Mislím pa, da so v jedru razprave t. i. dokazila *drugega* reda ali dokazila *višjega* reda. Dokazila prvega reda podpirajo resnico določene propozicije (denimo stopinje v snegu in »nekdo je bil zjutraj pred hišnimi vrati;« zvonjenje hišnega zvonca in »nekdo pravkar stoji pred vrati;« sms-sporočilo o napovedanem obisku in »nekdo bo v kratkem pred vrati«). Dokazila *drugega* reda (tudi dokazila višjega reda, angl. *higher-order evidence*) pa zadevajo racionalne sposobnosti spoznavalca in okoliščine oblikovanja prepričanj, metodologijo raziskave, interpretacijo eksperimentov, način izpeljevanja sklepov, zanesljivost uporabljenih virov in metod, upoštevanje alternativnih pojasnil ... Prav zaradi epistemskih pomanjkljivosti dokazil višjega reda racionalist Pinkerjevega kova meni, da gre pri zagovornikih hipoteze o ESP za *ignoranco*, ki ne more legitimirati širokomiselnosti in resne raziskave.

V ozadju spora o tem, ali gre pri spornih fenomenih za *relevantne* možnosti, so nestrinjanja na ravni dokazil višjega reda. Ali *slutnja*, da nekdo stoji pred vrati, šteje kot verodostojno dokazilo? Kako tolmačiti obnašanje psa, ki včasih deset minut pred prihodom lastnika čaka pred vrati? Če je 50-odstotni uspeh napovedi čisto ugibanje, kakšno je teža 55 odstotkov pravih odgovorov, je ta rezultat sploh ponovljiv? Racionalist diagnosticira našo shemo *zmote*: ignoranca – šibka možnost – gola odprtost. Privrženec izvenčutne zaznave pa se s takšno oznako ne strinja, hipotezo po njegovem podpirajo dokazila, torej gre za krepko epistemsko možnost, ki zahteva, da jo resno upoštevamo in preiskujemo. Racionalistu očita ignoriranje znanstvene metode (nadzorovani poskusi!), opiranje na golo vero v svoj prav in dogmatičnost, ki nasprotuje širokomiselnosti, ki naj bi odlikovala *prave* znanstvenike.

V tej bitki o dokazilih drugega reda ni vedno enostavno razsoditi, pomislimo samo na aktualno »krizo ponovljivosti« v znanosti (vse več je »resnih« odkritij, ki jih ni mogoče neodvisno ponoviti – predvsem v medicini in psihologiji). Pogosto je spor prav v tem, kako klasificirati neko

hipotezo – kot šibko ali krepko možnost, kot relevantno ali ne, kaj sploh šteje kot dokazilo. Za Adlerja je samo krepka možnost tudi *resna* možnost in samo resna možnost je povezana s širokomiselnostjo ter z raziskavo. A videli smo, da so zadržki že pri radikalnem filozofskem skepticizmu, ki opozarja na golo združljivost skeptične hipoteze z vsemi dokazili kot relevantno možnost (vsaj v nekaterih kontekstih). Še bolj je »resnost« izmuzljiva, kadar so dokazila za neko hipotezo konfliktna, povezana s spori na ravni dokazil višjega reda in je razprava prav o tem, ali je neka možnost samo šibka ali že (dovolj) krepka, in nestrinjanjih glede tega, kaj sploh pomeni *ignoranca* glede dane propozicije.

Mislim, da *resna* epistemska možnost ni vedno enoznačno podprta z dokazili. Dana možnost je odprta za preiskavo, kadar jo lahko obravnavamo, ne da bi jo takoj izločili kot nerelevantno. Toda v nekaterih primerih so za relevantco odločilni neepistemski dejavniki, praktična situacija spoznavalca, vložki in tveganja, ki so povezana s posledicami (ne)resničnega prepričanja. V sodobni teoriji spoznanja nastopa pojem »pragmatično poseganje« (angl. *pragmatic encroachment*). Včasih ustrezna epistemska drža (sprejemanje, zavračanje, vzdržanje) ni samo stvar dokazil in razlogov, ampak tudi pomembnosti danega vprašanja, posledic, celo stroškov in pričakovanih koristi. Najbolj preučevan pragmatični poseg v spoznavni teoriji je že omenjeni *kontekstualizem* glede pojma upravičenja. Denimo, da na postaji čakate na hitri vlak. Racionalno je verjeti naključnemu potniku, da na peronu zares stoji hitri vlak. Če pa bi vožnja z napačnim vlakom pomenila, da bi zamudili pomemben sestanek, je bolje, da to še enkrat preverite ali vprašate sprevodnika. Standardi *upravičenja*, glede na katere nekaj veste ali ne, so lahko odvisni od pomembnosti *posledic* resnice danega prepričanja. Podobno, mislim, velja za širokomiselnost – kadar je neko prepričanje povezano s posebno odgovornostjo (porotnik v sojenju za umor, vodja države ...), je razumno, da kot relevantne upoštevamo tudi možnosti, ki se zdijo bolj oddaljene, ali pa zaradi zahtev po hitrem ukrepanju določene možnosti zanemarimo (recimo zdravnik).

Resna možnost je relevantna in vredna preiskave. Ni pa res, da je samo *krepka* epistemska možnost tudi resna možnost. Lep zgled so prav preme v obravnavi NAP, s katerimi smo začeli:

Nihče ni dokazal, da pri NAP ne gre za tehnologijo nezemljskega izvora. To je mogoče. Torej bi morali biti širokomiselni glede tega, da gre pri NAP za aktivnosti Nezemljanov.

Odsotnost nasprotnih dokazil še ne pomeni, da gre za *Nezemljane*, bo takoj opozoril znanstvenik. Ali to že pomeni, da ta možnost ni resna? Nekateri »poteze« v tej razpravi so zelo sumljive. Eden od vročih zagovornikov širokomiselnosti glede nezemeljskega izvora *NAP* skuša, denimo, otipiti ostrino Saganovih meril za sprejetje takšne hipoteze tako, da zahtevo *drugega* reda, »izredne trditve zahtevajo izredne dokaze,« razglasi za argument iz neverjetnosti (zmoto zavračanja argumenta, ker se nam zdi preveč neverjeten in je v nasprotju z našimi prepričanji ali pričakovanji (Powell 2024, 2)). »Znanost ne pozna dveh definicij dokazil: navadnih in izrednih. [...] Dokazila so dokazila in dejstvo je dejstvo. In kdo določa, kaj je izredna trditev ali izredno dejstvo? To je zelo subjektivno, cilj znanosti pa je zmanjšati subjektivnost in povečati objektivnost« (Powell 2024, 161). Ampak pri tem seveda (namerno?) prezre, da, denimo, oznaka zanikanja drugega zakona termodinamike kot, blago rečeno, (enormne) ekstravagance še malo ni nekaj *subjektivnega!*

Zgodovina »dokazil,« domnevnih opažanj *NLP*-jev, je sicer fascinantna, kulturološko, medijsko, politološko in znanstveno (prim. Frank 2023, 1–34). V času hladne vojne so bili razvpiti domnevni ostanki letečih krožnikov najdeni leta 1947 pri Roswellu, ki pa so bili dejansko povezani s skrivnim projektom vlade ZDA (opazovanje sovjetskih jedrskih poskusov), razkritim šele leta 1997. Poročila so prepletena z absurdi, področje privlači prevarante in fanatike, težko je razločiti potegavščine od političnih manipulacij in psihološke vojne. V nekem obdobju je bil celoten fenomen razglašen kot znanstveno nezanimiv, za »resno« znanost sta bila značilna zasmehovanje in stigmatizacija, nad katero je bila potem leta 2023 ogorčena direktorica *NASE*. Gre torej za zapleten historiat, v katerem se mešata psihologija množic in nacionalna varnost, v njem nastopa nekaj prevarantstva, precej fantazije in senzacionalizma (»artefakt« v velikosti nogometnega igrišča naj bi se pojavil že leta 1933 v Italiji), a tudi nekaj misterija (skrivnostni posnetki letal mornarice ZDA) in nekaj znanosti.

Premik od *NLP* do *NAP* je lepa ponazoritev dejstva, da je status (ne)resnosti neke možnosti *dinamičen*. Že spremenjeni naziv zveni bolj *resno* (ni več takoj asociacij na skrivnostna bitja, ki bi nas obletaval v nekaških krožnikih). Na spremembo v statusu možnosti vplivajo tako praktični razlogi (pomembnost vprašanja, kako visoke so »stave,« pomembnost posledic) kot spremembe v *epistemskem* položaju. Glede na uradne izjave se zdi, da je *NASA* zdaj širokomiselna celo glede možnosti tehnologij nezemeljskega izvora. Od leta 2024 dalje financira iskanje življenja na drugih planetih in načrtuje gradnjo vesoljskega teleskopa za iskanje zu-

najsončnih planetov, primernih za življenje (prim. Frank 2023, 43). Razcvet preučevanja *te* (bolj »prizemljene«) možnosti je povezan z novimi orodji, odkritji zunajsončnih planetov in novimi spoznanji o tem, kako sploh iskati znake življenja (astrobiologija – preučevanje znakov življenja v atmosferi planetov) ali celo dokazila o tehnologiji (tehnopodpisi ali tehnološki markerji – merljive lastnosti, ki so markerji za navzočnost preteklih ali sedanjih tehnologij). Podrobnosti tukaj niso tako pomembne, a očitno gre zdaj za *resno* možnost in konkretna raziskovalna vprašanja, dogovorjeni so (nekakšni) standardi dokazil, pravila rokovanje z njimi in izpeljevanja sklepov (prim. Frank 2023, 42). Vzpostavljen je znanstveni konsenz o dokazilih *višjega* reda in s tem tudi to, kaj šteje kot *ignoranca*.

Primer lepo ponazarja, da potrebujemo bolj »fina« razlikovanja znotraj prostora epistemskih možnosti, nekaj drsnik na epistemski skali, ne zadošča binarno stikalo, ki je lahko samo v dveh položajih (Krepka – Odprto in Šibka – Zaprto). Položaj »modalnega« drsnika glede dane epistemske možnosti se lahko spreminja, odvisen je tudi od pragmatičnih dejavnikov, ki lahko včasih neko šibko ali sporno možnost »odprejo« za legitimno raziskavo. A tudi pomembnost posledic sama po sebi ne more odtehtati epistemskih pomanjkljivosti – kar (žal) mnogi izkušajo, ko se oklepajo hipotez alternativne medicine. Največkrat je odločilna sprememba na ravni dokazil drugega reda. Določena opažanja so samo združljiva s sporno hipotezo, ne pa razlog za njeno resno preiskavo, dokler ni sprejetih standardov tega, kaj šteje kot dokazilo in kakšne so procedure za pridobivanje natančnih podatkov, sploh kadar gre za »izredne« hipoteze, ki so nezdružljive s konsenzom v znanosti (verjetno trenutna diagnoza ESP).

Globoka nevednost

Širokomiselnost glede *p ne* more biti pravilen odnos, kadar naš spoznavni položaj že ponuja zadovoljiv odgovor na vprašanje, ali *p*. Takrat je na mestu spoznavna odločnost (za nekatere celo dogmatičnost). A to ni edini primer, ko raziskovalnost in aktivno iskanje odgovora nista racionalno upravičena. Dobro izhodišče so kar primeri, ki jih Pritchard (2021, 114) *ne* označi kot *ignoranco* (epistemsko pomanjkljivost). Najprej so to *trivialne* resnice, ki nikogar sploh ne zanimajo (recimo število zrn peska na plaži). V takšnih primerih je primerna celo antiizpraševalna drža, odnos, ki nas izolira od tega vprašanja (Lord in Sylvain 2021, 131). Nobenega dokaza ni, da število zrn peska ni *n*. Zakaj bi nas to sploh zanimalo? Kaj je Cezar zajtrkoval na fatalni dan marčevih id? Morda je to za koga zanimivo, morda

ne, v vsakem primeru je spoznavno nedostopno. Po sodobni astrofiziki so deli vesolja, ki so od nas oddaljeni več kot 62 milijard svetlobnih let, preveč oddaljeni, da bi nas lahko – kadar koli – dosegla kakršna koli informacija o njih. Kaj reči o propoziciji »Obstaja zunajzemeljsko življenje, ki je 63 milijard svetlobnih let oddaljeno od Zemlje«? Informacija je že zanimiva, toda spoznanje je v načelu nemogoče, zato, vsaj po Pritchardu, tudi normativne nevednosti (ignorance) glede tovrstnih propozicij ni. V takšnih primerih se odpovemo aktivni raziskavi in se odločimo, da sploh ne bomo oblikovali prepričanj. Lord in Sylvain (2021, 131) menita, da je smiselno celo »neraziskovalni« agnosticizem v religioznih zadevah: odločimo se, da se bomo izognili iskanju odgovora na vprašanje o božjem obstoju, ker smo prepričani, da nikdar ne bo dokazil, ki bi to vprašanje razrešila.

Kognitivna nedostopnost določenih vprašanj kaže, da vzdržanje sodbe ni vedno povezano z neko ciljno usmerjeno raziskovalnostjo, kot meni Jane Friedman (2013). Na to opozarja več epistemologov, tu se bom oprl na razliko med *vzdržanjem* (angl. *suspension*) in *agnosticizmom* (McGrath 2021, 7). Kadar se vzdržimo, zavestno odložimo sodbo (preložimo na kasnejši čas, počakamo na ustrezne pogoje) in vprašanje *aktivno* preiskujemo. Agnosticizem pa je samo stanje nevtralne, vmesne stopnje zaupanja glede p , mera zaupa v p ni dovolj visoka za prepričanje, da p , niti dovolj nizka za zavrnitev prepričanja, da p (podobno velja za stopnjo prepričanja, da $\neg p$, prim. McGrath 2021, 9). Vzdržanje je ciljno usmerjena epistemska drža (iskanje odgovora na neko vprašanje), *agnosticizem* pa zgolj nevtralnost brez aktivne »odprtosti« (raziskovalnosti) glede nekega vprašanja.

Agnosticizem je primeren, kadar preiskava (in razrešitev vprašanja) za nas ni pomembna, a tudi takrat, kadar je obsojena na neuspeh. Nekatera vprašanja enostavno nimajo odgovora, ker je tema za nas spoznavno nedostopna in se tega tudi *zavedamo*. Tu ne gre za ignoranco (kot hibo), saj segamo onstran »svetle,« racionalne, dokazilne nevednosti. Delitev znotraj one druge, »temne« strani je veliko (totalna, radikalna, skrajna ... nevednost), toda omejil se bom na *globoko*, zavestno nevednost. Enostaven primer je kar vprašanje »Ali obstaja zunajzemeljsko življenje, ki je 63 milijard svetlobnih let oddaljeno od Zemlje«? Wilholt (2020, 201) *globoko* nevednost opredeli kot vprašanje, ki ima pravi odgovor, vendar ga oseba ne pozna ali pa si ne more domisliti nobenega odgovora, na katerega ne bi bilo odločilnih ugovorov, in se svojega neznanja tudi *zaveda*.

Globoka nevednost je lahko uvod v napredek spoznanja in odpira nove

poti raziskav, vendar predpostavlja neko razumno možnost uspeha (Wilholt 2020, 209). Mislim pa, da včasih niti resnost možnosti ne odtehta epistemskih in konceptualnih praznin, ki jih zaznamuje globoka nevednost. Lep primer opisuje roman *Gospodov glas* Stanislava Lema (izšel leta 1968). Znanstveniki poskušajo pojasniti in dekodirati urejen snop nevtrinov, ki so ga po naključju zaznali v ozvezdju Malega psa in za katerega se zdi, da je sporočilo Nezemljanov. Seveda gre za superpomembno možnost, vložki so veliki, angažira se vlada (ZDA), vojska, znanstveniki. Po nekaj letih se projekt zaključi, vendar znanstveniki niso na koncu nič bolj prepričani kot na samem začetku, ali je bil signal poskus komunikacije, ki ga človeštvu ni uspelo dešifrirati, ali le slabo razumljen naravni pojav.

Lem spretno prikazuje epistemsko nemoč, do katere vodi nesposobnost konceptualizacije in oblikovanja relevantnih alternativ. Nekateri so domnevali, da signal sploh ni bil namenjen človeštvu in da naša Zemlja čisto po naključju leži na komunikacijski poti med dvema naprednima civilizacijama, ki se pogovarjata. Drugi so ugotovili, da nevtrinski signal poveča verjetnost razvoja življenja, in domnevali, da to ne more biti samo naključje. Po tretji hipotezi je bil signal matematični opis nekega predmeta (morda molekule). Izhajajoč iz te hipoteze so znanstveniki del zajetih podatkov uporabili za sintezo snovi z zelo nenavadnimi lastnostmi. Predmet raziskave je bila tudi sama oblika reprezentacije. Sporočilo bi lahko bilo »napisano« v nekem deklarativno-transakcijskem jeziku, ki operira z enotami pomena. Morda je šlo za sistem »modeliranja« signalov, kot pri klasični televiziji. Ali pa za »recept«, niz navodil za izdelavo določenega predmeta (po mnenju Pentagona naj bi bilo sporočilo nekakšen načrt za super bombo).

Dve leti intenzivnega raziskovanja sta bili večinoma porabljeni za oblikovanje ustreznih raziskovalnih vprašanj in relevantnih alternativ. Končni sklep je *ignoramus et ignoramibus* (»ne vemo in nikdar ne bomo vedeli«), kot resignirano ugotavlja glavni junak, matematik Hogarth (Lem 2016, 144):

Bil sem mnenja, da zvezdni kod ne prikazuje niti »plazmatskih možganov« niti »informacijskega stroja« niti »organizma« niti »zardodka«, ker objekt, ki ga opisuje, sploh ne nastopa v naših pojmovnih kategorijah, da je to načrt cerkve, poslan avstralopitekom, knjižnica, dana na voljo neandertalcu. Menil sem, da kod ni bil namenjen civilizaciji, ki je na tako nizki stopnji razvoja kot naša, in da posledično z njim ne bomo znali početi nič kaj pametnega.

Za Hogartha bi bilo zato naslednje sklepanje verjetno sporno:

Ni dokazil, da ne gre za *sporočilo* Nezemljanov. To je povsem mogoče, zato bi morali biti širokomiselni in to možnost resno preiskovati.

Po Hogarthovem pesimističnem mnenju je končni sklep lahko kvečjemu nevtralni agnosticizem. Kadar ni jasno, kaj sploh so dokazila, kako jih konceptualizirati in kako z njimi ravnati, je tudi raziskovalnost lahko brezplodna.

Gospodov glas v pesimističnem tolmačenju prikazuje nevednost, ki ni samo globoka, ampak že kar *radikalna*. Hoyningen-Huene takšno nevednost pripisuje, recimo, Aristotelu glede vprašanja, kakšno je razmerje vodikovih in kisikovih atomov v molekuli vode. Tega vprašanja Aristotel sploh ne bi bil zmožen razumeti, ker sta mu bila tuja pojma vodik in kisik, voda pa je bila zanj element, ne pa sestav heterogenih komponent (Hoyningen-Huene 2021, 222). A tu sem se omejil na »navadno,« *globoko* nevednost. Lemova zgodba bi zlahka služila kot miselni eksperiment o delovanju inštituta SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence, Inštitut za iskanje zunajzemeljske inteligence). Astronomi na tem inštitutu preiskujejo elektromagnetna sevanja z oddaljenih zvezd, da bi odkrili znake, ki jih morda oddajajo civilizacije na drugih svetovih. Toda samo entuzijazem navdušencev in prečesavanje neba z najzmogljivejšimi radioteleskopi še nista dovolj, da bi globoko nevednost glede zunajzemeljskega življenja spremenili v aktivno širokomiselnost. Kot pravi znani teoretski fizik, morda se sporazumevajo čisto drugače in ne po radiu. Presemetljivo pa takoj zatem brez posebnih zadržkov zapiše, da bomo v stik s kako zunajzemeljsko civilizacijo po njegovem mnenju stopili še v *tem* stoletju (Kaku 2023, 283). To morda ni popolnoma nekonsistentno. Če verjamemo Franku, potem nove konceptualizacije (biosfera, tehnosfera) in nova tehnologija omogočajo, da znanstveniki iz agnosticizma (da ne omenjam posmehovanja in stigmatizacije) prestopijo v aktivno vzdržanje sodbe in ciljno usmerjeno raziskovanje. Še vedno gre za *globoko* nevednost, a zdaj naj bi bilo vsaj nekaj upanja za *uspeh* v iskanju odgovora, zato je (po Franku in Kakuju) *raziskovalnost* upravičena.

Sklepi?

Sklepanje »Nihče ni dokazal, da ne *p*. Čisto mogoče je, da *p*. Torej bi morali bi biti širokomiselni glede resnice *p*« je v središču aktualnih spoznavnih dilem. Po hitri diagnozi je sklepanje *zmotno*, kadar prva pre-

misa izraža *ignoranco* (kršitev dolžnosti dobre preiskave), vmesni sklep *šibko* epistemsko možnost (samo združljivost s tem, kar vemo), končni sklep pa golo odprtost. Težje pa je razplesti pojmovno mrežo *sprejemljivih* sklepanj. Kako sploh označiti nevednost, ki *ni* ignoranca? Ali takšna nevednost vedno podpira krepko epistemsko možnost? Ali je samo krepka možnost lahko *resna* epistemška možnost? Ali je vzdržanje sodbe vedno povezano s širokomiselnostjo?

V razpravi ponujam nekaj odgovorov. Radikalni skeptik svojo hipotezo gradi na filozofski refleksiji, ne pa na intelektualni lenobi, a gre kljub temu samo za šibko možnost. Skeptični argumenti niso dobri, niso pa niti zmotni. Upravičeno jim nasprotujemo, ampak s sklicevanjem na razloge, ne z dogmatičnostjo. Mislim tudi, da delitev epistemskih možnosti na krepke in šibke ni dovolj izčrpna, sploh, ko jo »križamo« s pojmom resna možnost. V nekaterih primerih so za resnost odločilni ne-epistemski dejavniki. Kadar je neko prepričanje povezano s posebno odgovornostjo, je razumno, da resno upoštevamo tudi šibkejše možnosti. Status (ne)resnosti neke epistemske možnosti se lahko spreminja, pogosto je povezan s spremembami na ravni *dokazil drugega reda* in odvisen od pragmatičnih dejavnikov. Nekatera vprašanja pa so enostavno nerešljiva, zato sledim McGrathu (2021) in ločujem med agnosticizmom kot nevtralno epistemsko držo ter aktivnim, raziskovalno usmerjenim vzdržanjem sodbe.

Nekaj dilem ostaja: kako »resno« sploh obravnavati grožnjo radikalnega skepticizma? Smo lahko upravičeni v ignoriranju dokazil, kadar ta nasprotujejo našim čvrstim prepričanjem? Bi res morali študiously prebirati znanstvene monografije, ki, denimo, zavračajo antropogene podnebne spremembe? Gre za znano Kripkejevo uganko dogmatizma – kadar nekaj vemo, ali bi vseeno morali biti širokomiselni glede domnevnih nasprotnih dokazil (prim. Šuster 2022)? Nerešljiva vprašanja sem, sledeč Wilholtu, označil kot *globoko* nevednost, v kateri se zavedamo svojega neznanja. Kdaj je globoka nevednost uvod v širokomiselnost in s tem prvi korak do spoznanja, kdaj pa se moramo sprijazniti z agnosticizmom in vdano sprejeti *ignoramus et ignoramibus*? Adlerjev vzorec odpira tako vroča vprašanja sodobne aplicirane epistemologije kot starodavni filozofski razmislek o mejah spoznanja.

Opomba

Besedilo je nastalo s podporo raziskovalnega programa Perspektive sodobne filozofije: med epistemologijo, etiko in politično filozofijo (P6-0144), Oddelek za filozofijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, ki ga je sofinancirala

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Adler, Jonathan E. 2002. *Belief's Own Ethics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Baehr, Jason. 2011. »The Structure of Open-Mindedness.« *Canadian Journal of Philosophy* 41 (2): 191–214.
- Battaly, Heather. 2018. »Can Closed-Mindedness Be an Intellectual Virtue?« *Royal Institute of Philosophy Supplement* 84:23–45.
- Bregant, Janez, in Boris Vezjak. 2007. *Zmote in napake v argumentaciji: vodič po slabi argumentaciji v družbenem vsakdanu*. Maribor: Subkulturni azil.
- Cassam, Quassim. 2019. *Vices of the Mind: From the Intellectual to the Political*. Oxford: Oxford University Press.
- DeRose, Keith. 2009. *The Case for Contextualism: Knowledge, Skepticism, and Context, Vol. 1*. Oxford: Clarendon.
- Frank, Adam. 2023. *The Little Book of Aliens*. New York: Harper.
- Friedman, Jane. 2013. »Suspended Judgment.« *Philosophical Studies* 162 (2): 165–181.
- Gabbatt, Adam. 2023. US Urged to Reveal UFO Evidence after Claim that It Has Intact Alien Vehicles.« *The Guardian*, 6. junij. <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/06/whistleblower-ufo-alien-tech-spacecraft>.
- Grušovnik, Tomaž. 2020. *Hotena nevednost*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Hladnik, Miran. B. I. »Apokrifni Prešeren.« https://lit.ijs.si/pres_ap.html.
- Hoyningen-Huene, Paul. 2020. »Science and the Production of Ignorance.« V *Science and the Production of Ignorance: When the Quest for Knowledge Is Thwarted*, uredila Janet Kourany in Martin Carrier, 219–42. Cambridge, MA, in London: MIT Press.
- Kaku, Michio. 2023. *Prihodnost človeštva: naša usoda v vesolju*. Prevedel Aleš Učakar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kwong, Jack M. C. 2017. »Is Open-Mindedness Conducive to Truth?« *Synthese* 194 (5): 1613–1626.
- Lem, Stanisław. 2016. *Gospodov glas*. Prevedla Tatjana Jamnik. Vnanje Gorice: Kulturno-umetniško društvo Pólice Dubove.
- Lord, Errol, in Kurt Sylvan. 2021. »Suspension, Higher-Order Evidence, and Defeat.« V *Reasons, Justification, and Defeat*, uredili Jessica Brown in Mona Simion, 116–145. Oxford: Oxford University Press.
- McGrath, Matthew. 2021. »Being Neutral: Agnosticism, Inquiry and the Suspension of Judgment.« *Noûs* 55 (2): 463–484.
- Meylan, Anne. 2024. »In Defence of the Normative Account of Ignorance.« *Erkenntnis* 89 (1): 207–221.
- Orwell, George. 2017. *1984*. Prevedla Alenka Puhar. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pinker, Steven. 2022. »Is Belief in ESP Irrational? Steven Pinker vs. Brian D. Josephson.« *Skeptic Magazine* 27 (2): 46–51.
- Powell, Robert. 2024. *Ufoš: A Scientist Explains What We Know (and Don't Know)*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

- Pritchard, Duncan. 2021. »Ignorance and Inquiry.« *American Philosophical Quarterly* 58 (2): 111–124.
- Przyjemski, Katrina. 2017. »Strong Epistemic Possibility and Evidentiality.« *To-poi* 36 (1):183–195.
- de Rachewiltz, Igor. 1997. »Marco Polo Went to China.« *Zentralasiatische Studien* 27:34–92.
- Roberts, Robert, in Jay W. Wood. 2007. *Intellectual Virtues: An Essay in Regulative Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Russell, Bertrand. 2023. *The Analysis of Mind*. Abingdon: Routledge.
- Sheldrake, Rupert. 2013. *The Sense of Being Stared at: And Other Unexplained Powers of Human Minds*. Rochester, VT: Park Street.
- Smart, Joshua. 2020. »Disbelief Is a Distinct Doxastic Attitude.« *Synthese* 198 (12):11797–11813.
- Šetar, N. 2024. »Epistemologija škodljivih prepričanj: med spoznavno hibo, argumentacijo in zavajajočo retoriko.« Doktorska disertacija, Univeza v Mariboru.
- Šuster, Danilo. 2019a. *Kaj delajo filozofi*. Maribor: Kulturni center.
- . 2019b. »Sklepanja iz odsotnosti dokazil.« *Analiza* 23 (2): 77–98.
- . 2022. »Filozof z naslovnice: Saul A. Kripke (1940–2022).« *Anthropos* 54 (1–2): 123–126.
- Tolstoj, Lev N. 2015. *Ana Karenina*. Prevedla Gitica Jakopin. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Vorms, Marion, in Ulrike Hahn. 2019. »In the Space of Reasonable Doubt.« *Synthese* 198 (Suppl 15): 3609–3633.
- Wachowski, Lana, in Lilly Wachowski, rež. 1999. *Matrix*. Warner Bros., 2 uri in 16 min.
- Wikipedia. 2024. »2023 Chinese Balloon Incident.« Zadnjič posodobljeno 14. decembra. https://en.wikipedia.org/wiki/2023_Chinese_balloon_incident.
- Wilholt, Torsten. 2020. »On Knowing What One Does Not Know: Ignorance and the Aims of Research.« V *Science and the Production of Ignorance: When the Quest for Knowledge Is Thwarted*, uredila Janet Kourany in Martin Carrier, 195–218. Cambridge, MA, in London: MIT Press.
- Wood, Frances. 1995. *Did Marco Polo Go to China?* Boulder, CO: Westview Press.
- Woods, John. 2013. *Errors of Reasoning: Naturalizing the Logic of Inference*. Studies in Logic 45. London: College Publications.